

man Sâdeddin, *Mecelletü'n-nişâb*, Ankara 2000, vr. 253^b; Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri* (haz. Cemâl Kurnaz), İstanbul 1995, s. 323; *Sicill-i Osmânî*, III, 14; *Osmanlı Müellifleri*, II, 230-231; İbnü'l-ermin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1729-1738; *Hedîyyetü'l-ârifin*, I, 37; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, II, 513; TYDK, II, 507-511; Hilmi Yücelen, *Türk Malî Tarihine Toplu Bir Bakış ve Maliyecî Şairler Antolojisi*, İstanbul 1973, s. 191-192; Babin-ger (Üçok), s. 311; *Ali Cânîp Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri* (haz. Ahmet Sevgi – Mustafa Özcan), İstanbul 1996, s. 125-130; *Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu* (haz. Müjgân Cunbur v.dğr.), Ankara 2001, VI, 162; Şevkiye Kazan, “Üsküdarla Anılan Büyük Bir Şâir: Sırrî”, *Üsküdar Sempozyumu I: 23-25 Mayıs 2003: Bildiriler*, İstanbul 2004, II, 329-344.

ŞEVKİYE KAZAN

SİRRÎ-i GİRÎDÎ

(bk. SİRRİ PAŞA).

SİRRÜ'İ-FESÂHA

(سر الفصاحة)

İbn Sinân el-Hafâcî'nin
(ö. 466/1073)
belâgat ve özelliklere
fesahat konusundaki eseri
(bk. HAFÂCÎ, İbn Sinân).

SİVİŞ YILI

Osmanlı maliyesinde
hicrî ve malî yıllar arasında
eşitliğin korunması için
her otuz üç yılda bir düşülen
hicrî senenin adı
(bk. TAKVİM).

SİBÂK

(bk. MÜSABAKA).

SİBEVEYHÎ

(سيويه)

Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen,
Ebû'l-Hüseyn) Sibeveyhi Amr b. Osmân
b. Kanber el-Hârisî
(ö. 180/796)

Arap dili gramerine dair
zamanımıza ulaşan
ilk hacimli eserin yazarı
ve Basra nahiv mektebinin
en önemli temsilcisi.

ra'ya göç etti. Eserinde Farsça'yı çok iyi bildiğini gösteren pasajlara bakılarak bu göçün on dört yaşından sonra gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Benî Hâris b. Kâ'b b. Amr veya bunun bir kolu olan Âli Rebîa b. Ziyâd'ın mevlâsı olup lakabı olan Sibeveyhi kelimesinin aslı Farsça “siböyeh” olup “küçük elma” anlamına gelir. Çocukken yanaklarının kırmızı olması veya “sibeveyhi” denilerek okşanması dolayısıyla kendisine bu lakabın verildiği kaydedilir. Basra'da önce Hammâd b. Seleme'nin hadis derslerine katıldı. Bir gün Hammâd'ın huzurunda okuduğu hadisin bir kelimesinde yaptığı i'rab hatasından duyduğu üzüntü sebebiyle nahiv tahsil etmeye karar vererek on beş yıl kadar Halîl b. Ahmed'in derslerine devam etti; nahiv, sarf, fonetik ve lugat konularında büyük mesafeler aldı. *el-Kitâb*'ındaki bilgilerin çoğunu ondan yapılmış alıntılar teşkil eder. Eserde açık veya kapalı şekilde 608 yerde Halîl b. Ahmed'e yönelik referanslar tesbit edilmiştir. *el-Kitâb*'da 217 yerde adı geçen Yûnus b. Habîb kendisinden nahiv okuduğu hocaları arasında ikinci sırada yer alır. Bunlardan başka Ahfeş el-Ekber'den lugat, Ebû Amr b. Alâ ile İsâ b. Ömer es-Sekaffî'den nahiv ve kıraat, Hârûn el-Kârî'den kıraat dersleri aldı. Müerric es-Sedûsî'den şiir ve lugat, Ebû Zeyd el-Ensârî ile Nadr b. Şümeyl'den lugat ilmi alanında faydalandı (Lugavî, s. 108-109; Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, s. 62). Zekâsî, çalışkanlığı, genç yaşına rağmen geniş bilgisiyyle çevresinin alâka ve takdirini kazanan Sibeveyhi, hocası Halîl b. Ahmed'in vefatından sonra nahivde zamanının en yetkili âlimi kabul edildi. Kendisinden istifade edenlerin başında Ahfeş el-Evsat ile Kutrub gelir. Derslerine sabahın alaca karanlığında gelen Muhammed b. Müstenîr'e “kutrub” (gece böceği, yıldız böceği) lakabını Sibeveyhi verdi. Ahfeş el-Evsat ise Basra ilim çevresinde Sibeveyhi'nin yerini aldı ve *el-Kitâb*'ı ilk defa o okuttu.

Muhtemelen Halîl b. Ahmed'in vefatının ardından Bağdat'a davet edilerek Kûfe nahiv mektebinin lideri ve Hârûnürreşîd'in saray hocası olan Ali b. Hamza el-Kisâî ile münazarada bulundu. Vezir Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin huzurunda yapılan münazara başlamadan önce Sibeveyhi, Kisâî'nin öğrencileri Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Muhammed b. Sa'dân, Hişâm b. Muâviye ve Ali b. Mübârek el-Ahmer tarafından yöneltilen soruları cevaplandırdı; asıl münazarada ise Kisâî, Arap atasözünde geçen bir ifadenin i'rabını sordu. “el-Mes'eletü'z-zün-

bûriyye” adı verilen bu meselde Sibeveyhi birçok âyeti şâhid olarak zikretmesine rağmen diileri Basralılar'ca fasih kabul edilmeyen, muhtemelen Emîn ile Me'mûn'un hocası olması sebebiyle Kisâî'nin itibarını koruma gayreti olarak önceden ayarlanmış olan bedevilerin hakemliğiyle münazarada Sibeveyhi mağlûp ilân edildi. Bu haksızlığı vicdanen kabul eden Kisâî bir telâfi mahiyetinde Yahyâ el-Bermekî'den Sibeveyhi'ye 10.000 dirhem verilmesini istedi. İki otoritenin meseledeki ifadeyi farklı yorumlamasını dayandıkları lehçelerin farklılığına bağlayanların yanı sıra Sibeveyhi'nin başarısızlığını dilindeki tutuklukta, ayrıca alışmadığı ve tanımadığı bir muhitte bulunmasında görenler de olmuştur. Derin bir üzüntü içinde Bağdat'tan Basra'ya dönen âlim öğrencisi ve arkadaşı Ahfeş'e olup bitenleri anlattı, kendisiyle vedalaşarak Fars, Ahvaz veya Şiraz'a gitti; ağır üzüntüye bağlı mide hastalığına yakalanarak az sonra vefat etti. Kabrinin Şiraz'da olduğu kaydedilir (Lugavî, s. 65; Sîrâfî, s. 50; Zübeydî, s. 49; vefatında yaşı ve tarihiyle ilgili çeşitli rivayetler vardır). Muhtemelen nahiv alanındaki şöhretleri sebebiyle Sibeveyhi'ye benzetilerek aynı lakabı almış başka âlimler de vardır. Muhammed b. Mûsâ el-Misrî, Muhammed b. Abdülaziz el-İsfahânî, İbnü'd-Dehân, Sibeveyhi es-Sincârî, Ali b. Abdullah el-Mağribî, Ebû'l-Hasan es-Sâbirî, İbrâhim eş-Şebüsterî, Abdurrahman b. Abdülaziz el-Medâinî bunlardandır.

Eseri. *el-Kitâb*. Arap dilinin nahvi, sarfı ve fonetiği alanında ölümsüz bir eserdir. *el-Kitâb*'ın ana malzemesi Halîl b. Ahmed'in vefatından (ö. 175/791) önce tasnife hazır vaziyette mevcuttu. Onun vefatından hemen sonra Sibeveyhi Halîl'in ilmini ihya etmek amacıyla eseri kaleme almıştır. Eserde Halîl adının geçtiği yerlerde kaydedilen, “Allah rahmet eyesin” sözü de bunu teyit etmektedir. Telifin ana malzemesini Halîl b. Ahmed'in fikirleri oluşturmakla birlikte Yûnus b. Habîb, Ahfeş el-Ekber, Ebû Amr b. Alâ, İsâ b. Ömer es-Sekaffî, İbn Ebû İshak el-Hadramî ve Hârûn el-A'ver el-Kârî gibi dil, gramer ve kıraat âlimlerinin görüşleri de kitabın oluşmasında önemli katkılar sağlamıştır. Aslında *el-Kitâb*, başta müellifin Halîl b. Ahmed'den okuduğu İsâ b. Ömer es-Sekaffî'ye ait *el-Câmi'* ile *el-İkmâl* olmak üzere yaklaşık bir buçuk asırlık nahiv, sarf, kıraat ve fonetik alanlarındaki gelişim ve birikimin özeti- dir. Eserde yer alan bazı ayrıntılar da böyle bir geçmişini düşündürmektedir. Nitekim Kûfe nahiv mektebi lideri Ebû Ca'fer er-

135-140 (752-757) yılları arasında Şiraz yakınlarındaki Beydâ köyünde Fârisî bir anne babadan doğdu. İlk bilgileri bu çevrede aldı. Daha sonra ailesiyle birlikte Basra

Ruâsî ve Ebû Zeyd el-Ensârî'den alıntılara rastlanmaktadır. Yûnus b. Habîb, Sîbeveyhi'nin vefatından ardından onun Halîl b. Ahmed'in nahve dair bilgisini 1000 varaklık bir eserde topladığını iştirince eserin sıhatinden şüphe etmiş, fakat daha sonra kendisinden yapılan nakillerin doğruluğunu görünce diğer kısımların da doğru olması gerektiğini kabul etmek zorunda kalmıştır (Lugavî, s. 42, 46; Sîrâfî, s. 49). Ayrıca kitapta yer alan bazı malzemelerin Sîbeveyhi'nin, kitabını Necid ve Hicaz çöllerine giderek bizzat bedevîlerden işitip tesbit ettiği bilgilerden meydana getirdiği, eserde Arapça'sına güvenilen Araplar'dan semâ ettiği dair bazı kayıtların bulunmasından anlaşılmaktadır. *el-Kitâb*'da dikkat çeken bir husus da yirmiden fazla yerde "nahviyyûn" diye geçen anonim bir gruptan yapılan alıntılardır. Sîbeveyhi bunların kıyas ve istidlâllerini düzensiz bulmakta ve görüşlerinin çoğunu reddetmektedir (*el-Kitâb*, I, 335, 383).

Ana malzemesiyle usul ve meselelerin Halîl'e ait bilgilerin şekillendirdiği eser, müellifin başka üstatlardan yaptığı nakillerle bedevîlerden dinlediği bilgilere kendi fikirlerini de katıp konu ve meseleleri tertip ve tasnif etmesiyle meydana gelmiştir. Arap aruz ve sözlük bilimlerinin kurucusu olan Halîl b. Ahmed'in *el-Kitâb*'da bu ilimlerin bir uzantısı sayılan sarf ve fonetik konularında ağırlığı görülür. Bu sebeple Sîbeveyhi'nin Arap gramerinin telifinde üstlendiği rolü sadece Halîl'den kaydettiği bilgileri tertip ve tasnif etmekten ibaret görmek doğru olmaz. Sîbeveyhi, Halîl'in bazı görüşlerine katılmadığı gibi hocası Yûnus b. Habîb'in birçok görüşüne de muhalefet etmiştir (a.g.e., II, 43, 47). Kendisinden yaşça biraz büyük olan yakın arkadaşı ve talebesi Ahfeş el-Evsat'ın eserin hazırlanmasında ve okunup şerhedilmesinde önemli katkısı olmuştur. Sîbeveyhi eserin telifi sırasında yazdığı her kısmı Ahfeş'e göstermiş, güç meseleleri onunla tartışmıştır (Lugavî, s. 69; Sîrâfî, s. 50; Zübeydî, s. 67). Eseri Sîbeveyhi'den okuyan sadece Ahfeş olmuş, ondan da Cermî, Ebû Osman el-Mâzinî, Ebû Hâtim es-Sicistânî ve Ali b. Hamza el-Kisâî okumuş, Kisâî'nin *el-Kitâb* hakkında giriş, reddiye ve şerh mahiyetinde yedi eser yazdığı kaydedilmiştir. Sîbeveyhi tarafından belli bir isim konulmayan ve bir süre bu şekilde elden ele dolaşan eser, Ahfeş sayesinde *el-Kitâb* (*Kitâbü Sîbeveyhi*) adını almış, III. (IX.) yüzyıldan itibaren nahvin mukaddes kitabı sayılacak kadar takdir görmüş, aralarında Mâzinî, Câhiz ve Müberred gibi simaların da

bulduğu âlimlerin kanaatine göre alanında rakipsiz kalmış, onu gölgede bırakacak veya ondan müstağni kılacak başka bir kitap yazılmamış, nahve dair bu çapta bir eser yazmaya kalkışmak sonu utancağa bitecek bir cüret sayılmıştır (Lugavî, s. 65; Sîrâfî, s. 48, 50; İbnü'n-Nedîm, s. 51 vd.). Kûfe gramer mektebinin en büyük temsilcisi Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ vefat ettiğinde yastığının altından *el-Kitâb* çıkmıştır. Câhiz, Vezir İbnü'z-Zeyyât'a en değerli hediyeye olarak Ferrâ'nın hattıyla yazılmış ve kendisi tarafından tehzip edilmiş bu eseri takdim etmiştir. *el-Kitâb*, Basralıların ilim dünyasına karşı daima iftiharla ileri sürdükleri *el-ʿAyn* (Halîl b. Ahmed), *el-Kırâʿât* (Ebû Hâtim es-Sicistânî), *el-Hayevân* (Câhiz) ile birlikte dört kitaptan biri olmuş, Aristo'nun mantığa, Batlamyus'un astronomiye dair klasik eserleriyle mukayese edilmiş (Yâkût, XVI, 117), onu ezberleyenler, on beş günde bir hatmedenler bile olmuştur (İbnü'l-Kiftî, I, 332; II, 128).

el-Kitâb'ın Muhtevası. Eserde gramer kurallarının izahının yanı sıra dilin anlam ve pratik boyutları da ele alınmış, kaidelerin oluşturulmasında dayanan en önemli kaynağı bedevîlerin yaygın kullanımları teşkil etmekle birlikte kıyas ve ta'lîle dayalı çıkarımların da önemli payı olmuştur. Kitapta nâdir kullanımlar şâz, zayıf, kabih, galat gibi derecelere ayrılarak incelenmiş, kıyasa aykırı düşeceği için bunlara itibar edilmesi doğru bulunmamıştır.

el-Kitâb'ın muhtevası dikkatle incelendiğinde bir iç planının bulunduğu görülür. Mukaddime mahiyetindeki bölümden sonra yoğunluk itibarıyla nahiv, sarf ve fonetik ile ilgili konu ve meseleler birbirini izlemektedir. Eserin mukaddime yazma geleneğinin henüz yerleşmediği bir çağda yazılmış olması veya müellifin bunu yazmaya fırsat bulamaması sebebiyle eserde telif amacını ve yöntemini açıklayan bir kısım bulunmamaktadır. Bununla birlikte mukaddime sayılabilecek bazı hususlara eserin baş tarafında yer verilmesi bilinçli ve planlı bir yöntem uygulandığı izlenimi vermektedir. Bunlar kelime, kelâm ve çeşitleri, isim, fiil ve harfin tanımları, i'rab ve binâ, isim, fiil, tesniye ve cemilerde i'rab alâmetleri ve gayri munsarif meselesi, lafız-anlam ilişkisi, çok anlamlılık-eş anlamlılık, hazif ve ta'vîz, müstakim ve muhal kelâmla bunların dereceleri, zarûrât-ı ş'riyye alanına giren hususlardır (I, 12-32). Bu konular, *Risâletü Sîbeveyhi* adıyla müstakil bir kitapçıkta toplanmış ve Zeccâcî tarafından *Tefsîrü Risâleti Sîbeveyhi* adıyla

la şerhedilmiştir. Zeccâcî'nin *el-İzâh fî ʿileli'n-nahv*'inin aslını teşkil eden risâleye ve şerhine *el-İzâh*'ta atıflar yapılmıştır (s. 45, 106, 107, 130, 137). Bunu izleyen ve *el-Kitâb*'ın yarısından fazlasını oluşturan nahiv kısmında konular âmil-ma'mûl ve amel (i'rab, netice) esasına göre ele alınmış ve bazı alt kategorilere bölünmüştür. Nahiv kaideleri Kur'an, şiir ve yaygın Arap kelâmı kanıtlarına dayandırıldığı gibi usûl-i fikhtan mülhem kıyasla da zenginleştirilmiş, ta'lîl yöntemiyle gerekçeleri açıklanmıştır. Aynı şekilde kelâmın doğruluk dereceleri de hasen-cemil, müstakim, ahsen, ecmel, müstakim kabih, müstağni, câiz, redf, muhal gibi ahlâkî değer ölçüleriyle izah edilmiştir. Alanında ilk olması sebebiyle alışılmadık terminolojinin yoğun biçimde kullanıldığı eserde sık geçen kelimelerden nahv "ifade tarzı, yöntem, yol", mevdi' "mâna, kullanım şekli, işlev", menzile "konum", mevki' "durum" mânalarında zikredilmiştir. Eserin yarıya yakın bir hacim taşıyan sarf bölümünde isim ve fiil kalıpları, ikiden beşe kadar çıkan kök esasına göre ve "feale" (فعل) kökünden türeyen sunî vezinlerle ölçülerek ayrıntılarıyla ele alınmış, Arap diline giren yabancı isimler, ta'rib, iştikak, tasgir, tekil, ikil, çoğul, tenvin, vakıf, kafiye ve terhîm meseleleri irdelenmiştir. Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Kitâbü'l-İstidrâk*'inde *el-Kitâb*'da gözden kaçan yirmi dörtten fazla sarf kalıbına yer vermiştir. Eserin son yedi bölümünü teşkil eden fonetik bölümünde kıraat ve tecvid ilimlerini de ilgilendiren seslerin (harfler) adları, nitelikleri, mahreçleri, seslerin değişim ve dönüşümleriyle (kalb / ibdâl / i'lâl, hazif, idgam, taz'îf) ilgili meseleler ele alınmıştır. *el-Kitâb*'da yer alan bu fonetik malzeme ondan sonra yazılan kıraat ve tecvid kitaplarının temel kaynağını ve ana malzemesini oluşturmuştur.

Sîbeveyhi *el-Kitâb*'da 373 âyeti şahid olarak zikretmiş, mütevâtir ve şâz rivayetleriyle bütün kıraatleri uyulması gereken bir yol olarak görmüş (I, 74), onlarla istişhâd etmiş, sonraki nahiv ve sözlük âlimleri de buna uymuştur. Abdullah b. Mes'ûd, Abdurrahman el-A'rec, İsâ b. Ömer es-Sekafî ve Hârûn el-A'ver gibi Basralı kâri-leri iyi bildiği için isimleriyle anarken diğerlerini Medine, Kûfe, Mekke, Hicaz ehli, bazı kıraat ehli şeklinde üstü kapalı biçimde zikretmiştir. *el-Kitâb*'da Sîbeveyhi çoğu Câhiliye devrinden yirmi altı kabileyeye mensup 207 (veya 231) şaire ait 1050 (veya 1056) beyitle istişhâdda bulunmuş, bunlardan 1000 tanesinin söyleyeni belirtilmiştir. Eserin orijinalinde hiçbir şair adı

nın açıkça geçmediği, bunların daha sonra Cermî tarafından tesbit edildiği kaydedilir (Hâlid Abdülkerîm Cum'a, s. 214). Sîbeveyhi, istîshâd devrinin sona erdiği döneme rastlayan ve çağdaşı olan Beşşâr b. Bürd, Halef el-Ahmer ve Ebân b. Abdülhamîd'in şiirleriyle de istîshâd etmiştir. Bu sebeple Beşşâr'ın hicvinden çekindiği için eserinde ona yer verdiği iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Sîbeveyhi gayri munsarifin munsarif, meczûmun hareketli kılınması gibi şiire özgü kural dışı kullanımları (zarûrât şi'riyye) asla döndürme veya asla benzetme ilkesiyle uyuşması ve bununla açıklanabilir olması halinde câiz ve geçerli saymıştır. Ayrıca *el-Kitâb*'da kırk bir Arap meseliyle istîshâd edilmiştir. Sîbeveyhi, eserde hiçbir hadisle istîshâd etmediği şeklindeki yaygın kanaatin aksine bu amaçla sekiz hadisi zikretmiştir (I, 74, 327; II, 32, 80, 393; III, 268; IV, 116). Bu kanaatin dayanağı, hadislerin Hz. Peygamber'in adı anılmadan "kavlühüm", "ve min zâlike", "ve misli zâlike", "kemâ kâle" şeklinde örtülü klişelerle zikredilmiş olmasıdır. Bunun sebebi, "Bana yalan söz isnat eden kimse cehennemdeki yerine hazırlansın" meâlindeki hadisin (Buhârî, "İlim", 38, "Enbiyâ", 50; Müslim, "Zühd", 72) kapsamına girme korkusuyla Asmaî gibi Sîbeveyhi'nin de hadis rivayetinden çekinmesi olmalıdır. Üstü örtülü biçimde de olsa az hadise yer verilmesi, Sîbeveyhi ve hocalarının hadis külliyyatının tedvin edilip yaygınlık kazanmadığı bir devrede yaşamış bulunması ve *el-Kitâb*'ın böyle bir dönemin ürünü olması sebebiyledir.

Arapça'ya giren yabancı kelimelerin Arapçalaştırılması (ta'rîb) konusunu iki başlık altında ele alan Sîbeveyhi, Arapçalaştırmanın esası ve ilkeleri konusunda ilk defa özlü ve kapsamlı bilgiler sunmuştur (IV, 403-407). Ta'rîbin temel ilkesi olarak Araplar'ın kendi seslerine uymayan yabancı bir sesi mutlaka diillerindeki uygun sesle değiştirdiklerini belirtmiş, bazı yabancı kelimeleri kendi söz kalıplarına soktuklarını, bazılarını ise olduğu gibi bıraktıklarını (dahîl) belirtmiştir. Bazan da içinde yabancı ses bulunmayan bir kelimeyi kendi sarf kalıplarına uysun uymasın olduğu gibi kullanırlar. Kimi zaman da kelimedeki yabancı sesi değiştirirler, kelimenin kalbını (binâ) olduğu gibi bırakırlar. Müellif, Farsça'dan Arapça'ya geçen kelimelerdeki bazı Farsça seslerin hangi Arapça seslerle değiştiğini örnekleriyle açıklamıştır.

Gerçekte *el-Kitâb* grameri, lugatı ve edebiyatı ile bütün dil ilimlerinin esasları

nı özgün üslûp ve terminolojisiyle muhtevasında bulunduran ilk kapsamlı eserdir. Bu gerçeği dikkate alan birçok çağdaş yazar Sîbeveyhi'yi meânî ve beyân ilimlerinin kurucusu kabul etmiştir (Ahmed Sa'ud Muhammed, s. 9). Eserde mecaz (ittisâ'), takdim-tehir, ta'rîf-tenkîr, hazif-izmâr, hasr (kasr), zikir-ziyâde, fasıl-vasıl, ihbâr-inşâ, mecâz-ı akfî, tecrîd, mübalağa, fevâsîl, te'kidül-medh bi-mâ yüşbihü'z-zem, tenvî, teşbih ve istiare gibi belâgat sanatının önemli türlerine ilişkin özgün terminoloji içinde esaslı semantik açıklamalara yer verilmiştir.

Yayılışı ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar. *el-Kitâb*'ın sonraki nesillere intikali Sîbeveyhi'nin yakın dostu ve öğrencisi Ahfeş el-Evsat sayesinde olmuş, Ahfeş eseri şerhettiği gibi (Lugavî, s. 68; Sîrâfî, s. 47, 57) Ali b. Hamza el-Kisâî, Cermî, Ebû Osman el-Mâzinî ve Ebû Hâtîm es-Sicistânî'ye de okutmuştur. *el-Kitâb*'ı Cermî ve Mâzinî'den çok sayıda kimsce okumuş, bunların başında yer alan Müberred eserin okutulmasında ve rivayetinde dönüm noktası oluşturmuş, onun sayesinde eser standart şeklini almış, aralarında İbnü's-Serrâc, Mebremân, Zeccâc, Ebû Ali ed-Dîneverî, İbn Dürüstevyeh gibi kişilerin bulunduğu bir nesil *el-Kitâb*'ı kendisinden duyp rivayet etmiştir.

el-Kitâb'ı ilk ezberleyen Mağribli Na'ce Hamdûn b. İsmâil el-Kayrevânî (ö. 200/816), Mısır'a ilk getirip tanıtan ve okutan Ebû Ali Ahmed b. Ca'fer ed-Dîneverî (ö. 289/902) olmuştur. Kûfe nahiv mektebi lideri Sa'leb'in damadı olan Dîneverî, Basra'ya giderek *el-Kitâb*'ı Mâzinî'den okumuş, bir nüshasını Mısır'a getirerek tanıtmıştır. Çağdaşı Muhammed b. Vellâd da Bağdat'a gidip eseri Müberred'den okuduğu gibi Müberred nüshasından istinsah edip Mısır'a taşımış, bu nüsha oğlu Ebû'l-Abbas Ahmed'e intikal etmiştir. Ebû'l-Abbas İbn Vellâd, Müberred'in *Mesâ'ilü'l-ğala'*ında Sîbeveyhi'ye yönelttiği eleştirilere *el-İntişâr li-Sîbeveyhi mine'l-Müberred* adlı eserinde cevap vermiştir. Mısır'da uzun zaman yaşayan Ahfeş el-Asgar, Müberred'den okuduğu *el-Kitâb*'ı okutmuş ve üzerine şerh yazmıştır. Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Zeccâc ve İbnü's-Serrâc gibi Müberred'in öğrencilerinden *el-Kitâb*'ı okuduktan sonra onu Mısır'da okutmuş ve *Tefsîru Şerhu ebyâti Sîbeveyhi*, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi* adlı eserleri yazmıştır.

Endülüs'e ilk giren nahiv kitabı Kûfe mektebine bağlı Kisâî'nin eseri olmuştur.

Yaklaşık bir asır sonra Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ının Muhammed b. Mûsâ el-Efsengî ve Muhammed b. Yahyâ er-Rebâhî sayesinde Endülüs'e girip yayılması ile Basra nahvinin egemenliği sürecine girilmiştir. IV. (X.) yüzyıl boyunca Endülüs'te *el-Kitâb*'ın hâkimiyeti, yapılan nahiv çalışmalarının ve tedrîsatının onun üzerinde odaklanması ile sürdüğü gibi V. (XI.) asrın başlarından itibaren oraya eklektik Bağdat ekolünün girmesinden sonra da *el-Kitâb* merkezli tedrîsat, şerh, hâşiye ve ta'lik çalışmaları devam etmiştir.

el-Kitâb, Basra mektebi mensupları için gramer çalışmalarında esas teşkil etmiş, uzun zaman şerh, şevâhid şerhi, ihtisar, ikmal veya tenkît şeklinde çok sayıda eserin doğmasına imkân vermiş, özellikle II-IV. (VII-X.) yüzyıllardaki gramer çalışmalarının merkezini oluşturmuştur. Eseri ilk defa Ahfeş el-Evsat şerhetmiş, Cermî *el-Ferh* (İyavru), *Ferhu Kitâbi Sîbeveyhi* adıyla eseri ihtisar ettiği gibi ayrıca onda geçen sarf kalıplarını ve garîb kelimeleri açıklayan iki eser kaleme almıştır ("Tefsîru ebniyeti Sîbeveyhi ve garîbihî", inceleme ve ikmal: Seyf b. Abdurrahman el-Arîfî, *Mecelletü Câmî'ati'l-İlmâm Muhammed b. Su'ud el-İslâmî*, XLII, Riyad 1424/2003, s. 235-261). Ebû Osman el-Mâzinî *Tefsîru Kitâbi Sîbeveyhi*, *Kitâbü't-Ta'lik*, *Kitâbü'd-Dîbâc fi cevâmî'i Kitâbi Sîbeveyhi'yi* yazmış, ondaki sarf bahislerini *et-Taşrif* adıyla ayrı bir cüzde toplayarak sarf konusunda ilk tam eseri ortaya koymuştur (nşr. İbrâhim Mustafa – Abdullah Emîn, I-III, Kahire 1373-1379/1954-1960; İbn Cinnî'nin *el-Münşif* adlı şerhiyle birlikte). *el-Kitâb*'ın en eski şârihlerinden olan İbrâhim b. Süfyan ez-Ziyâdî (ö. 249/863) *İhrâcü (Şerhu) nüketi Kitâbi Sîbeveyhi'yi*, Ebû Hâtîm es-Sicistânî, *Tefsîru garîbi mâ fi Kitâbi Sîbeveyhi mine'l-ebniye'yi* kaleme almıştır (nşr. Muhsin b. Sâlim el-Umeyrî, Mekke 1413/1993). *el-Kitâb*'ı bütün gramer tartışmalarının temeli yaparak ona dayalı Basra mektebi geleneğini kuran Müberred olmuştur. Onun eser hakkında en az yedi kitabı ve bazı âlimlerin bunlara cevap mahiyetinde çalışmaları vardır (bk. MÜBERRED). Kûfe mektebi lideri Sa'leb de *Tefsîru ebniyeti Kitâbi Sîbeveyhi* adıyla bir eser yazmıştır.

Müberred'den sonra IV. (X.) yüzyıldaki gramer çalışmaları *el-Kitâb* üzerinde yoğunlaşmıştır. İbnü's-Serrâc nahvi felsefî bir görüşle ele almış, tamamıyla *el-Kitâb*'dan çıkardığı malzemeyi mantıkçıların tasnifine göre düzenleyerek meydana getirdiği *el-Uşûl*'ü ile Müberred'in gelenekleş-

tirdiği kıyas usulüne daha kesin ve belirgin bir yön vermiştir (nşr. Abdülhüseyin el-Fetlî, Bağdat 1973). Ebû'l-Abbas İbn Vel-lâd *el-İntişar'ı*, Nehhâs da *Şerhu (Tefsîru) Şevâhidi (ebyâti) Kitâbi Sibeveyhi*'yi telif etmiştir (nşr. Ahmed Hattâb Ömer, Halep 1974; nşr. Züheyr Gâzî Zâhid, Beyrut 1986; nşr. Vehbe Mütevellî Ömer Sâlime, Kahire 1985). Müberred ile İbnü's-Serrâc'ın geliştirdiği kıyas yöntemine son şeklini veren ve gramer meselelerinin açıklanmasında Arap dilinin mutlak mantıkî düzenini göstermeye çalışan Ebû Saïd es-Sîrâfî *el-Müdhâl ilâ Kitâbi Sibeveyhi, Şerhu şevâhidi (ebyâti) Kitâbi Sibeveyhi* (nşr. M. Ali R. Hâşim, Kahire 1394/1974), *Fevâ'î-tü Kitâbi Sibeveyhi min ebniyeti kelâmi'l-'Arab* (nşr. Muhammed el-Bekkâ, *Mevrid*, XXVIII/3 [Bağdat 1421/2000], s. 119-120), *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi* (nşr. Abdülmün'im Fâiz, Dimaşk 1983; nşr. Ramazan Abdüttevâb v.dğr., Kahire 1986) adlı eserleri kaleme almıştır. Sîrâfî'nin şerhi sonraki gramer çalışmalarının belli başlı kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Kendisinden sonra Yûsuf b. Hasan es-Sîrâfî *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi, Şerhu ebyâti Sibeveyhi* (nşr. Muhammed Ali Sultânî, Dimaşk 1976), Ebû Ali el-Fârisî, *et-Ta'îlî-kât 'alâ Kitâbi Sibeveyhi*'yi (nşr. Avad b. Hamed el-Kavzî, Riyad 1410/1990, 1412/1992) yazmış, Ebû Bekir ez-Zübeydî *el-İstidrâk 'alâ Sibeveyhi fi Kitâbi'l-Ebniye ve'z-Ziyâdât 'alâ mâ evradehû fihi mühezzeben ve Ma'ahû ihtilâfû'r-rivâyât'ında* (nşr. Ignazio Guidi, Roma 1890; nşr. Hannû C. Haddâd, Riyad 1407/1987) *el-Kitâb*'da bulunmayan bazı morfolojik kalıpları ele almıştır. Rummânî de *el-Kitâb* etrafında yedi eser telif etmiştir (bk. RUMMÂNÎ). Aynı yılda *el-Kitâb*'a dair eser yazarlar arasında Zeccâc, Ahfeş el-Asgar, Ebû Bekir Mebremân, Ebû Ali el-Kâfî, İbn Dürüstevyeh, Ahmed b. Ebân, Ebû Muhammed el-Kasrî görülmüştür.

V. (XI.) yüzyılda Hârûn b. Mûsâ el-Kurtubî *Şerhu (Tefsîru) 'uyûni Kitâbi Sibeveyhi* (nşr. Abdürabbih Abdüllattîf, Kahire 1404/1984), A'lem eş-Şentemerî, şevâhid şerhine dair *Taḥşîlû 'ayni'z-zeheb 'an ma'dini cevheri'l-'edeb fi 'ilmi mecâzât'i'l-'Arab* (nşr. Züheyr Abdülmühsin Sultân, Bağdat 1992; Beyrut 1994) ve *en-Nüket fi tefsîri Kitâbi Sibeveyhi*'yi (nşr. Reşîd Belhabîb, I-III, Rabat 1420/1999) kaleme almıştır. Bu asırda *el-Kitâb* üzerine eser yazarlar arasında Ebû İshak es-Saf-fâr, Ebû'l-Hasan er-Rabaî, Hatîb el-İskâfî, Muhammed b. Ali el-Herevî, Ebû'l-Alâ el-Maarrî de yer alır.

VI-VII (XII-XIII) ve VIII. (XIV.) yüzyıllarda *el-Kitâb*'la ilgili çalışmaların çoğu Endülüs dilcilerine aittir. VI. (XII.) yüzyılda Mevhûb b. Ahmed el-Cevâfîki *Muhtaşaru şerhi emsileti Sibeveyhi* (nşr. Sâbir Bekir – Ebû's-Suûd, Asyût 1979; nşr. Def'ullah Abdullah Süleyman, *ed-Dâre*, XII/3 [1408], s. 71-98), İbnü't-Tarâve *İ'tirâzât 'alâ Kitâbi Sibeveyhi ve el-Muḥaddimât ilâ 'ilmi'l-Kitâb*, İbnü'd-Dehhân *Şerhu ebyâti Sibeveyhi*'yi yazmıştır (nşr. Hasan Şâzelî Ferhûd, Riyad 1408/1987). Aynı yılda eseri ezbere bilen Ebû'l-Hasan İbnü'l-Bâziş, Ebû Bekir İbn Ebû'r-Rukeb el-Huşenî, Zemahşerî, İbn Hişâm el-Lahmî de *el-Kitâb*'a dair eserler kaleme almıştır. VII. (XIII.) yüzyılda Takyyüddin ed-Dakîki *Lübâbü'l-elbâb fi Şerhi (ebyâti)l-Kitâb* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn, *Mecelletü'l-Baḥşî'l-İlmî*, IV [Mekke 1981], s. 951-969), Saffâr el-Batalyevsî *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi* (Köprülü Ktp., nr. 1492; Rabat Ktp., nr. 317), Rebî' b. Muhammed el-İşbilî *Şerhu ebyâti Sibeveyhi ve'l-Mufaşşal* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 160). Ebû'l-Bekâ el-Ukberî, İbn Mu'tî, Ömer b. Muhammed eş-Şelevbîn, İbn Harûf, İbnü'l-Hâcib, İbn Uşûr el-İşbilî, Ahmed b. Muhammed el-İşbilî, İbnü'z-Zâî, Ebû Bekir b. Yahyâ el-Mâlekî, İbn Ebû'r-Rebî', Muhammed b. Ali eş-Şelevbîn, Ebû'l-Bekâ İbn Yaîş bu asırda *el-Kitâb*'a dair eser yazarlardandır. VIII. (XIV.) yüzyılda İbnü'z-Zübeyr es-Sekaffî, Muhammed b. Ali el-Mâlekî, İbn Rüşeyd, Ebû Hayyân el-Endelüsî de *el-Kitâb*'a dair eserler kaleme almışlardır. *el-Kitâb*'ın 628 (1231) istinsah tarihli anonim bir şerhi de Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 622).

Arap dili gramerine dair çalışmaların devamlı ve semereli akışının ana kaynağını teşkil eden *el-Kitâb*, Arapça'nın ve İslâmiyet'in hâkim olduğu bölgelerde asırlarca değerini korumuş, Şark'ta yerini muhtasar eserlerin almaya başlamasından sonra bile Mağrib'de özellikle Fas'ta çok yakın zamana kadar okutulmaya devam etmiştir. *el-Kitâb* üzerinde çağımızda da Doğu'da ve Batı'da sayısız araştırma ve tez çalışması ortaya konmuş olup bazıları şunlardır: Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî, *Şevâhidü'l-Kitâb* (Kahire 1949); M. Ali R. Hâşim, *Dirâse fi Kitâbi Sibeveyhi* (Hartum 1965); Hatice el-Hadîsî, *Kitâbü Sibeveyhi ve Şurûḥuh* (Bağdat 1967); Ahmed Râtib en-Neffâh, *Fihrisü Şevâhidi Sibeveyhi* (Beyrut 1970); Muhammed

b. Abdülhâlik Udayme, *Fehârisü Kitâbi Sibeveyhi* (Kahire 1975); Hamdî Ali el-Mehdî, *el-Künûzü'z-zehebiyye fi şerhi ve i'râbi Şevâhidi Sibeveyhi's-şî'riyye* (Necef 1975); Gérard Troupeau, *Lexiquéindex au Kitâb de Sibawayhi* (Paris 1976); Hâlid Abdülkerim Cum'a, *Şevâhidü's-şî'r fi Kitâbi Sibeveyhi* (Küveyt 1980; Kahire 1989); İbrâhim Hasan İbrâhim, *Sibeveyhi ve'z-zarûretü's-şî'riyye* (Kahire 1983); Sâliha Râşid, *el-Lehecât fi Kitâbi Sibeveyhi* (Mekke 1985); Fevzî Mes'ûd, *Sibeveyhi câmi'u'n-naḥvi'l-'Arabî* (Kahire 1986); Nevzâd Hasene, *el-Menhecû'l-vaḥfi fi Kitâbi Sibeveyhi* (Bingazi 1996); Abdülâl Sâlim Mekrem, *Şevâhidü Sibeveyhi mine'l-Mu'allaḳât* (Beyrut 1407); İmam Hasan el-Cebbûrî, *Şevâhidü Sibeveyhi min Şevâ'iri'l-'Arab* (Kahire 1411) ve *Şerhu Cümeli Sibeveyhi* (İskenderiye 1992); Hasan Mûsâ eş-Şâir, *İhtilâfû'r-rivâyete fi şevâhidi Sibeveyhi's-şî'riyye* (Amman 1992); Mehmet Çakır, *Sibeveyh, Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bazı Nahiv Kuralları* (İzmir 1994); Geneviève Humbert, *Les voies de la transmission du Kitâb de Sibawayh* (Leiden 1995); Ahmed Sa'd Muhammed, *el-Uşûlü'l-belâğîyye fi Kitâbi Sibeveyhi ve eşeruhâ fi'l-baḥşî'l-belâğî* (Kahire 1419); Soner Gündüzöz, *Sibeveyh'te Kelime Yapısı* (Samsun 2002; daha geniş bilgi için bk. Sezgin, IX, 55-63, 241-242). Sibeveyhi ve kitabı bilimsel, akademik sempozyum ve kongrelerde de çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır. Şiraz'da Pehlevî Üniversitesi'nin 27 Nisan – 2 Mayıs 1974'te düzenlediği Uluslararası Sibeveyhi Kongresi'nde çok sayıda bilimsel tebliğ sunulmuş ve tartışılmıştır.

Dünya kütüphanelerinde çok sayıda nüshası bulunan *el-Kitâb*'ın birçok baskısı ve neşri yapılmıştır (nşr. Hartwig Derenbourg, *Le livre de Sibawaihi*, I-II, Paris 1881-1882; Hildesheim 1970; nşr. Ahmed Han Bahâdîr, *Kitâbü Sibeveyhi*, I-II, Kalküta 1887, *Kitâbü Sibeveyhi*, Bulak 1316-1318/1898-1900; en sağlıklı baskı olup kenarında Sîrâfî şerhinin ihtisarı ile A'lem eş-Şentemerî'nin şevâhid şerhi yer alır). Eserin en son ilmî neşrini Abdüsselâm Muhammed Hârûn gerçekleştirmiştir (I-V, Kahire 1385/1966-1988, son cilt indeks). D. Gustave Jahn eseri Almanca'ya çevirmiş (*Sibawaihi's Buch über die Grammatik*, I-II, Berlin 1895-1900; Hildesheim 1969); Arthur Schaade, *Sibawaihi's Lautlehre* adıyla *el-Kitâb*'daki fonetikle ilgili meseleleri incelemiştir (Leiden 1911).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehzîbü'l-luğa, I, 19; Sibeveyhi, *el-Kitâb* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1988, I-V; Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâci, *el-İzâh fi 'ileli'n-naħv* (nşr. Mâzin el-Mübârek), Beyrut 1406/1986, s. 45, 106, 107, 130, 137; Ebû't-Tayyib el-Luğavî, *Merâtîbü'n-naħviyyîn ve'l-luğaviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1375/1955, s. 42-69, 108-109; Sîrâfî, *Aħbârü'n-naħviyyîne'l-Başriyyîn* (nşr. F. Krenkow), Ceza-yir 1936, s. 47-57; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabakâtü'n-naħviyyîn ve'l-luğaviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1392/1973, s. 49-67; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 51, 76-77, 84; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 195-199; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1386/1967, s. 60-66; a.mlf., *el-İnşâf fi mesa'ill'l-hilâf beyne'n-naħviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Küfyyîn* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1380/1961, II, 702-706; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVI, 114-127; İbnü'l-Kiftî, *İn-bâhü'r-ruvât*, I, 332; II, 128, 346-360; III, 263; İbn Hallikân, *Vefejât* (Abdülhamîd), III, 463-465; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb* (Bulak), I, 8; IV, 484 vd.; Brockelmann, *GAL*, I, 101; *Suppl.*, I, 160; Sezgin, *GAS*, IX, 51-63, 241-242; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-naħviyye*, Kahire 1968, s. 19, 57-93; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 29; a.mlf., "Sibeveyhi", *İA*, X, 578-585; K. Awâd, *Sibeveyhi imâmü'n-nühât fi âsâri'd-dârisin hilâle inşey 'aşere kâmen*, Bağdad 1978, tür.yer.; Fevzi Mes'ûd, *Sibeveyhi câmi'u'n-naħvi'l-'Arabî*, Kahire 1986, s. 30-38, 133-135; Hâlid Abdülkerim Cum'a, *Şevâhidü's-şî'rî fi Kitâbi Sibeveyhi*, Kahire 1989, tür.yer.; C. H. M. Vers-teegh – M. G. Carter, *Studies in the History of Arabic Grammar*, Amsterdam 1990, I-II, tür.yer.; M. G. Carter, "Sibawayhi", *EP* (Fr.), IX, 544-551; M. Reşâd el-Hamzâvî, *el-Mu'cemü'l-'Arabî*, Beytülhikme 1991, s. 157-164; Abdülâl Sâlim Mekrem, *el-Kirâ'âtü'l-Ḳur'âniyye ve eşerühâ fi'd-dirâsâti'n-naħviyye*, Beyrut 1996, s. 169-172; Ahmed Sa'd Muhammed, *el-Uşûlü'l-belâğiyye fi Kitâbi Sibeveyhi ve eşerühâ fi'l-baħsi'l-belâğî*, Kahire 1419/1999, tür.yer.; İbrâhim es-Sâmerrâi, "Ebû Sa'îd es-Sîrâfî ve Kitâbü Sibeveyhi", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, IX, Bağdad 1966, s. 25-37; G. Troupeau, "La risâle al-Kitâb de Sibawayh", *MUSJ*, XLVIII (1973-74), s. 323-338; Abdüssabûr Şâhin, "el-Menhecü'l-luğavî fi Kitâbi Sibeveyhi", *Câmi'atü'l-Küveyt Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve't-terbiye*, sy. 3-4, Küveyt 1973, s. 56-83; Hadîce el-Hadîsî, "el-İletü'n-naħviyye ve medâ zuhûrihâ fi Kitâbi Sibeveyhi", a.e., sy. 3-4 (1973), s. 25-55; Ahmed Mekki el-Ensârî, "Sibeveyhi fi'l-mizân", *MMLA*, XXXIV (1974), s. 103-112; R. Talmon, "A Problematic Passage in Sibawayhi's Kitâb", *JAOS*, CIV (1984), s. 691-701; a.mlf., "Who was the first Arab Grammarian?", *ZAL*, XV (1985), s. 128-145; Alyân b. Muhammed el-Hâzîmî, "el-Aşvâtü'l-'Arabîyye beyne'l-Hâlîl ve Sibeveyhi", *Buħûşü Külliyyeti'l-luğati'l-'Arabîyye*, sy. 2, Mekke 1404-1405, s. 347-366; Salâh Bekir, "el-Menhec fi Kitâbi Sibeveyhi", *Dirâsât 'Arabîyye ve İslâmîyye*, sy. 8, Kahire 1989, s. 99-132; Bahâeddin Abdurrahman, "Def'u't-te'âruż 'an Kitâbi Sibeveyhi", *Âlemü'l-kütüb*, XVIII/1 (1997), s. 6-18; Hasan Hamza – Selâm Bezzî-Hamza, "eş-Şarf beyne Sibeveyhi ve'l-Ferrâ", *MMLA'Ur*, XXI/53 (1997), s. 65-83; M. Ahmed ed-Dâif, "Nazarât fi Muhtaşari şerhi emşiletî Sibeveyhi li'l-Cevâlîki", *MMMA* (Kahire), XLII/2 (1998), s. 171-191. M. REŞİT ÖZBALIKÇI

SİCCİL

(السِّجِّيلُ)

Kur'an'da bazı toplumların üzerine ilâhî ceza olarak atılan taş için kullanılan bir kelime.

Arapça asıllı olduğunu düşünen dilciler göre kelimenin aslı secl kökünden türemiş olup "kocaman, katı ve sert" mânasına gelen secîldir, daha sonra mübalağa ifade eden siccîl şekline dönüşmüştür. Buna göre siccîl, "taş ve çamurun ileri derecede sertleşmiş karışımı veya ateşte pişirilip taşlaşmış çamur" anlamında kullanılır. Dilciler arasında tercih edilen anlayışa göre ise siccîl, Farsça'da "taş" anlamına gelen seng ile "çamur" mânasındaki gil kelimesinden meydana gelmiştir. Buna göre seng-gil olması gerekirken Farsça'dan Arapça'ya geçişte "siccîl"e dönüşmüştür (*Lisânü'l-'Arab*, "scl" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "scl" md.). Aynı açıklama İbn Abbas'tan da nakledilmiştir (Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Ḳur'ân*, VII, 215). Bazı şarkiyatçılar, siccîlin Akkadlar'da "yumuşak taş" mânasında kullanılan Sumerce asıllı sikillu veya shigilludan geldiğini ileri sürmüştür. Yine Ârâmîce'de "minber taşı" anlamındaki sgyll veya sgl kelimeleriyle de benzerlik taşıdığı, Mezopotamya'dan Suriye yakınlarındaki Arap lehçelerine geçtiği ve Hz. Peygamber zamanında Arabistan'ın orta kısımlarında çakmak taşı benzeri bir taş için kullanılmaya başlandığı ileri sürülmüştür (*EP* [İng.], IX, 538).

Siccîl kelimesi Kuran'da iki yerde Lût kavminin uğradığı azap (Hûd 11/82-83; el-Hicr 15/74), bir yerde de Fîl Vak'ası'yla ilgili olarak geçer (el-Fil 105/3-4). Siccîlin, mânasını tamamlayıcı mahiyette başka kelimelerle birlikte kullanıldığı, Lût kavminden bahsedilen Hûd sûresindeki iki âyetin meâli şöyledir: "Nihayet emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik ve üzerine istif edilmiş siccîl taşları yağdırdık; o taşlar rabbin katında işaretlenmiş durumdaydı." Bazı âlimler ilk âyetin ifade ediliş tarzına bakarak Lût kavminin bulunduğu yerde büyük bir sarsıntının vuku bulduğu, bu sira deva volkanik püskürtüyü akla getiren lav parçalarının yağdırıldığı ihtimaline işaret etmiştir (Muhammed Esed, I, 442). Bu yorum kelimenin "ateşte pişirilmiş tuğla" anlamına dayanmaktadır. Bazı müfessirler siccîlin azap esnasında atılan taşların alındığı yerin adı olduğunu söylerken bazıları da siccîl ile siccîn kelimesi arasında ilişki kurarak siccînin kâfirlere ait azabın yazıldığı belge olduğu gibi siccîlin de aynı mâ-

naya gelebileceğini belirtmişlerdir. Bazı hadis rivayetlerinde sicill (sicillât) amel defteri anlamında kullanılmıştır (*Müsned*, II, 213; İbn Mâce, "Zühd", 35; Tirmizî, "İmân", 17). Sonuç olarak siccîl kelimesinin Kur'an'daki kullanılışı helâk mucizesi çerçevesine girdiğinden mahiyetini tam olarak belirlemek mümkün değildir. Bununla birlikte Lût kavmini helâk eden taşların püskürtülen lavlar, Ebrehe'nin Fil ordusunu mahveden siccîlin de gök taşları olabileceği söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "scl" md.; *Müsned*, II, 212-213; Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî, *Garîbü'l-Ḳur'ân* (nşr. M. Edib Abdülvâhid Cemrân), [baskı yeri yok] 1416/1995 (Dâru Kuteybe), s. 280-281; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Ḳur'ân* (nşr. Hatice Boynukalın), İstanbul 2006, VII, 215; a.mlf., *Âyât ve süver min Te'vilâtü'l-Ḳur'ân* (nşr. Ahmet Vanlıoğlu), İstanbul 2003, s. 59; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr.), Riyad 1418/1998, III, 222, 414; VI, 434; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut 1410/1990, XVIII, 39-40; XXXI, 101; Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 6105-6107; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (trc. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk), İstanbul 1999, I, 442; J. Walker, "Note on the Koranic Word Sijjil", *IC*, IX/4 (1935), s. 636; Şehîlâ Mişksârân, "Siccîl", *DMT*, IX, 107; V. Vacca, "Sicjîl", *EP* (İng.), IX, 538.

MEHMET YALAR

SİCCİN

(السِّجِّينُ)

Kütülerin amel defterlerinin bulunduğu yer anlamında Kur'an terimi (bk. İLLİYİN).

SİCİL

(bk. ŞÜRÛT ve SİCİLLÂT).

SİCİLL-i AHVÂL DEFTERLERİ

Osmanlılar'da devlet memurlarının sicil kayıtlarını içine alan defterlerin adı.

Sözlükte sicil, "resmî belgelerin kaydedildiği kütük, devlet memurlarının resmî vukuatlarını ihtiva eden defter", sicill-i ahvâl de "memurların tercüme-i hâllerinden resmîyete intikal eden hususlar" anlamına gelir. Genellikle sicill-i ahvâl defterleri olarak bilinen defterler, yakın dönem Osmanlı biyografi yazımında başvurulan en önemli kaynak olup sicill-i umûmî (BA, ŞD, nr. 2532/24) ve esas künye defterleri (BA, DH.EUM.LVZ, nr. 30/70) adıyla da anılır. Bu